

Milka Lukić

UVOD U PROBLEMATIKU GLAGOLJAŠTVA U SLAVONIJI

Cilj je navedenoga rada dati smjernice za opis do sada gotovo nedotaknutog područja hrvatske književnojezične povijesti, koja započinje glagoljaštvom, i na prostoru u međurječju Save i Drave te se osvrnuti na izvore koji nam mogu poslužiti kao početni trag u tom istraživanju.

Ukazuje se i na postojanje tragova glagoljskoga pisma u kamenu (crkva sv. Dimitrija u Brodskom Drenovcu) te na rudinskoj srednjovjekovnoj opeci (benediktinska opatija Rudine).

Daje se i djelomičan popis svećenika glagoljaša na području Đakovačke biskupije, čime se potvrđuje teza o glagoljanju na ovim prostorima.

1. Za Slavoniju se po mnogo čemu može upotrijebiti naziv **terra incognita**, ili čak zaboravljena, nedovoljno istražena zemlja. Upravo me je ta spoznaja potaknula na postavljanje pitanja koje se odnosi na gotovo nedotaknuto područje najstarije hrvatske književnojezične povijesti koja započinje glagoljaštvom, a odnosi se na područje Slavonije.

Svima nam je poznato da je u Istri, Hrvatskom primorju, na Kvarnerskim otocima, u Lici, Dalmaciji i sjevernoj Hrvatskoj sve

tamo do Ozlja i Karlovca bilo rašireno glagoljsko bogoslužje. Popova glagoljaša bilo je i u Bosni i Hercegovini.¹

To je gotovo svima poznato, jer mnogi su se znanstvenici bavili tim područjima, mnoge su knjige i rasprave napisane o tim temama. Čini mi se da je gotovo zaboravljeno i o Slavoniji razmišljati u tom kontekstu. Želja mi je ovdje ukazati na činjenicu da su **glagoljica i glagoljaštvo sastavnicom i povijesti Slavonije**, o čemu se već mnogo manje zna, jer do danas nemamo o tome sustavnih zapisa, tako da ovo područje čeka svoje otkrivačelje.

Odmah u početku želim otkloniti mogući nesporazum glede pojma **Slavonija**, budući da se u literaturi sreće naziv **glagoljska Slavonija**, koji je zapravo proizvod srednjovjekovnoga Zapada čiji je običaj bio da sve krajeve nastanjene Slavenima naziva Slavonijom². Dakle u ovom tekstu nije riječ o toj Slavoniji, nego o onom području koje se nalazi u međurječju Save i Drave.

Budući da zadani naslov pretpostavlja samo temeljne odrednice problema o kojima je u ovom trenutku jedino i moguće govoriti zbog već izrečenih razloga, nije se moguće u potpunosti držati kronologije, pa ću iznijeti podatke vezane samo uz pojedina povijesna razdoblja.

2. Bez obzira na oskudnost izvora koji bi pomogli u razrješavanju ove problematike, iz onih kojima raspolažemo dadu se izdvojiti podatci koji nas navode na sumnju da se i u ovim našim krajevima krije nešto od glagoljskoga blaga, oni koji nam mogu poslužiti kao početni trag.

U svom opsežnom djelu s početka stoljeća (1906.), FONTES HISTORICI LITURGIAE GLAGOLITO-ROMANE, dr. Luka Jelić bilježeći podatke u rasponu od 13. do 19. st., a koji se odnose na liturgiju glagoljsku i rimsku, spominje kako Matija Antun Relković zapisuje u svom "Satiru" stihove koji upućuju na povezanost Slavonije s ćirilometodskom i jeronimskom tradicijom, a koji kažu:

¹ I. Martinović, O glagoljici, bosančici i starohrvatskom jeziku, Godišnjak ogranka Matice hrvatske br. 13, Vinkovci, 1995., str. 33.

² D. Žubrinić, Hrvatska glagoljica, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1996., str. 156.

*Pa kad jednoć bijaše u miru
Primi zakon i kršćansku viru,
Imala si knjige i nauke,
Od Ćirila i Metoda ruke;
i joštere svetog Jerolima
Slavonija dosta knjiga ima.
Koji papu rimskoga molili su,
Da slavonski vam govore misu
I časove slavonski pjevaju; -
Dalmatinci tog i sad imaju.³*

Ako i postoji mogućnost da se Matija Antun Relković prepustio pjesničkoj slobodi, pa da njegove naznake i ne možemo uzimati posve sigurno u razmatranje, Josip Horvat u svojoj knjizi *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*⁴ upućujući na bilješku Ivana Kukuljevića Saksinskog o glagoljskom natpisu u Subockoj (mjesto između Lipovljana i Novske) iz 1095. godine, dakle iz vremena Bašćanske ploče, daje mnogo određeniji podatak, tj. zapisuje tekst. Riječ je, po svemu sudeći, o nadgrobnom natpisu sljedećega sadržaja: "*počiva vod Bu(di)mir sin (Pri)bibla Sudemi(rova) 1095*". Horvat dodaje bilješku kako je natpis nažalost propao.

Nadalje, Darko Žubrinić upozorava na podatak iz *Kratkog osvrtu na hrvatsku glagolsku knjigu* iz 1912. godine Rudolfa Strohala u kojemu možemo pročitati kako je još u prošlom stoljeću bilo onih koji su smatrali da je područje današnje Slavonije prije dolaska Turaka, znači prije godine 1526., bilo glagoljaško.⁵

Nezaobilazno je i mišljenje **Eduarda Hercigonje** u njegovoj knjizi *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja* kojim ukazuje kako nas već i sama činjenica da je Zvonimir, kralj hrvatski, bio banom Slavonije (Slovinja), sjevernog, panonskog

³ Dr. Lucas Jelić, *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae*, Veglae MCMVI, poglavlje XVIII, točka 82, str. 90.

⁴ J. Horvat, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, Zagreb 1939, str. 119.

⁵ D. Žubrinić, *Hrvatska glagoljica*, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb 1996., str. 159.

prostora, nuka da posumnjamo u opstojnost glagoljaštva na ovim prostorima.⁶

3. U novije sam vrijeme (1997. godina) u časopisu za popularizaciju Slavonije - Putujući Slavonijom pročitala napis autora Zlatka Uzelca pod nazivom Novo otkriće Rudine u kojemu autor tvrdi kako su "četiri glagoljska znaka utisnuta iza malog križa na jednoj srednjovjekovnoj opeci jedini, ne sasvim uvaženi, trag o postojanju glagoljske pismenosti u međurječju Save i Drave na tlu srednjovjekovne Slavonije"⁷. Riječ je, naime, o opeci koja je pronađena među ostacima utvrđene srednjovjekovne romaničke benediktinske opatije sv. Mihaela u Rudinama, na brdu u podnožju Psunja, a na kojoj Valentin Putanec odčitava godinu 1129.⁸ Opeka o kojoj je riječ pronađena je 1955. godine, dimenzije joj iznose 0,10 x 0,14, (debljina) 0,06 i čuva se u Muzeju Požeške kotline u Požegi. Osim četiri glagoljska slova Č.R.I.Z. na opeku je uklesan i križ izrađen u maniri malteških križeva (u obliku proširka).⁹ Da je uistinu riječ o glagoljici potvrđuje naš vodeći stručnjak za glagoljsku epigrafiku, dr. Branko Fučić.¹⁰ Budući da je Zlatko Uzelac još 1989. godine pisao o otkriću glagoljskog natpisa na fresci u crkvi sv. Dimitrija u Brodskom Drenovcu¹¹ (mjesto između Slavenskog Broda i Požege), učinila mi se neodrživom njegova teza o rudinskoj opeci kao jedinom tragu o postojanju glagoljske pismenosti u međurječju Save i Drave. A i Žubrinić spominje glagoljski natpis na lijevom i desnom dovratniku na ulazu u srednjovjekovnu gotičku crkvu, koji je otkriven 1994. godine¹².

⁶ E. Hercigonja, Tropismena i trojezična kultura grvatskoga srednjovjekovlja, MH, Zagreb, 1994., str. 30.

⁷ Z. Uzelac, Novo otkriće Rudine, Putujući Slavonijom - časopis za popularizaciju Slavonije, br. 16/17, siječanj/svibanj 1997., str. 38.

⁸ Dr. Valentin Putanec, Prva pojava natpisne glagoljice iz 11-12. stoljeća na području sjeverne Hrvatske, Vjesnik Muzeja Požeške kotline, br. 1, 1977., str. 71.

⁹ Navedeno djelo, str. 70-71.

¹⁰ D. Žubrinić, Hrvatska glagoljica, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1996., str. 159.

¹¹ Z. Uzelac, Senzacija iz Drenovca, Vjesnik, 23. 9. 1989. str. 12-13.

¹² D. Žubrinić, Hrvatska glagoljica, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1996., str. 159.

Ti su me podatci potaknuli na vlastita istraživanja drenovačkog fenomena.

Na samom ulazu doista pronalazimo zapise, od kojih je onaj koji se nalazi na lijevoj strani kamenog portala, iako teško čitljiv, i za sada nepročitan, bez sumnje glagoljski, budući da se pojedina glagoljska slova jasno razabiru (D, R, I, Ć). Na zapisu s desne strane kamenog portala uz glagoljska čitamo i neka ćirilična slova (P, N, S, L) pa je vjerojatnije da je u tom zapisu riječ o hrvatskoj ćirilici ili popularnije bosančici. Budući da ova tvrdnja još uvijek nije ovjerena, ovdje je iznosim samo kao pretpostavku. U unutrašnjosti crkve, na već spomenutoj fresci, s lijeve strane trijumfalnog luka, na osliku s prikazom Blažene Djevice Marije (sjeverni zid) također je ispisan tekst, nepotpuna rečenica, glagoljskim slovima, što potvrđuju i izvješća konzervatorsko-restauratorskih radova koji su izvedeni na nutarnjim zidovima crkve tijekom 1992. godine.¹³ U istom se izvješću može pročitati kako se i u samom svetištu, u donjoj zoni jugoistočnog zida, na unutarnjim rubovima tročlane kamene sedilije također nalaze ugrebani grafiti¹⁴, čak primjeri glagoljskih ligatura. Iako spomenuta izvješća govore neodređeno o tekstovima "koji su nađeni na nekoliko mjesta u crkvi"¹⁵, eksplicitno spominju samo dva (na fresci i na kamenoj sediliji.). Dakle, ako tomu dodamo i zapise na vanjskim zidovima crkve, ne samo one već navedene na dijelovima kamenog portala, nego i grafitite na istočnom zidu svetišta, točnije, na temeljnom kamenu, a vjerujem da bi se detaljnim gledanjem pronašlo još takvih mjesta, onda već postajemo sigurni da glagoljica tu nije "sasvim slučajno", nego da se može govoriti o kulturi pisanja tim pismom i na ovim našim prostorima.

Pitanje je li riječ samo o grafitima ili čak cjelovitim porukama, nadam se da će biti uskoro odgonetnuto.

¹³ Izvještaj o konzervatorsko-restauratorskim radovima koji su izvedeni na nutarnjim zidovima crkve sv. Demetrija u Brodskom Drenovcu u tijeku 1992., Zagreb, ožujak, 1993., str. 26.

¹⁴ Isto, str. 26.

¹⁵ Isto, str. 26.

Izvješća konzervatorsko-restauratorskih radova koji su izvedeni na nutarnjim zidovima crkve sv. Demetrija¹⁶ kažu još i to kako je urezani natpis na sedilji nastao prije nego što je crkva zapaljena u 15. stoljeću.¹⁷, dakle ti grafiti mogu biti iz 14. st. ili s početka 15. st., jer se gradnja crkve smješta u razdoblje od 1390. do 1410. godine.¹⁸ To isto nije moguće tvrditi i za natpis na kamenu koji je ugrađen u portal, kao i za ostale natpise na vanjskim dijelovima crkve, jer postoji mogućnost da je već ranije ispisan kamenje ugrađeno pri gradnji u konstrukciju crkve.

“Ako bi analiza teksta pokazala da je riječ o pismu koje je u taj kraj došlo iz Bosne, onda bismo postanak toga teksta mogli vezati uz razdoblje nakon turskoga osvajanja i pokoravanja Bosne. Odnosno, mogli bismo tumačiti da su tekst napisali prognanici iz Bosne koji su u požeški kraj mogli doći nakon godine 1463., kada je Bosna pala.”¹⁹ Istaknula bih kako je ova teza potkrijepljena i ostalim tragovima koji se mogu odčitati s vanjskih zidova same crkve, a riječ je o urezanim primitivnim crtežima (pikturalni grafiti) kakve pronalazimo na bosanskim stećcima s prikazima ptica, križeva, ruku, ljudskih likova i slično, te mojoj ranije iznesenoj pretpostavci o hrvatskoj ćirilici kao mogućem pismu koje se pojavljuje na desnoj strani kamenog portala.

Sustavna istraživanja drenovačkih natpisa nisu još u potpunosti provedena; vjerujem kako će, kada taj posao bude dovršen, cjelokupna slika o glagoljaštvu u Slavoniji zadobiti sasvim nove razmjere.

4. Budući da fenomen glagoljaštva ne obuhvaća samo glagoljsko pismo i ono što je pisano glagoljicom, nego i hrvatsku staroslavensku službu Božju ili liturgiju²⁰, spomenula bih i neka imena popova glagoljaša koji su djelovali u Slavoniji ili podržavali hrvatsku

¹⁶ Naziv crkve u Brodskom Drenovcu pojavljuje se u oblicima sv. Dimitrije i sv. Demetrije; oba su naziva bila u uporabi u Hrvatskoj (vidi: Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb, 1979., str. 203).

¹⁷ Isto, str. 26.

¹⁸ Isto, str. 28.

¹⁹ Izvještaj o konzervatorsko..., str. 26.

²⁰ D. Žubrinić, Hrvatska glagoljica, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1994., str. 14.

staroslavensku službu Božju, a za koja sam do sada, tijekom svojih istraživanja, doznala. Napominjem da je izvrsnu studiju o ovom problemu napisao velečasni Ilija Martinović u Godišnjaku ogranka Matice hrvatske 1995. godine²¹, osvrćući se na glagoljanje u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji, koja nesporno svjedoči da se i u međurječju Save i Drave umjesto *Gloria in excelsis Deo* čulo i molilo *Slava va višnjih Bogu*.

Od Ilije Martinovića saznajemo da 1780. godine u župu Nijemce, koja je tada bila u sastavu Pečuške biskupije, dolazi mladi pop glagoljaš don Luka Sučić, do tada svećenik Splitske biskupije. Dalmatinac Sučić 1790. postaje prvim komletinačkim župnikom (Komletinci su do tada bili filijala župe Nijemci)²² za koga Brüstle²³ kaže da je u ovom kraju bio već poznat kao "svećenik glagoljaš" jer je svakodnevno služio misu i molio časoslov na "glagoljskom jeziku", što zapravo znači da je molio iz glagoljskih knjiga na starohrvatskom jeziku. Slično govori i jedna vizitacija komletinačke župe koja se nalazi u Dijecezanskom arhivu u Đakovu:

*"Poznato je da ovaj svećenik, kada je odvojen dio Slavonije (od Pečujske biskupije) i sam bijaše odvojen i inkorporiran slavnoj biskupiji Bosanskoj ili Đakovačkoj, glagolja na staroslavenskom jeziku".*²⁴

Godine 1819. biskup Emerik Raffay šalje u Komletince još jednog mladog svećenika glagoljaša iz Trebinjsko-mrkanjske biskupije, don Vida Maslaća. Biskup ga šalje u Komletince radi školovanja kod don Luke "budući pako on (Vid Maslać) latinskom jeziku sasvim neuputan jeste".²⁵

Taj je mladi glagoljaš, prema svjedočanstvima biskupa Raffaya, za tri godine boravka u Đakovačkoj biskupiji na župama Komletinci, Ivankovo, Otok i Sotin izvrsno pastoralno djelovao.

²¹ I. Martinović, *Slava va višnjih Bogu - O glagoljici, bosančici i starohrvatskom jeziku*, Godišnjak ogranka Matice hrvatske, Vinkovci, 1995., str. 133-164.

²² Isto, str. 137.

²³ J. Brüstle, *Recensio universi cleri Quinqueecclesiensis*, tom III, pag. 912, *Quinqueecclesiis* 1879.

²⁴ Emerik Gašić, *Povijest župe i mjesta Komletinci*, Glasnik, Đakovo, 1934., br. 6, str. 46.

²⁵ I. Martinović, *Slava va višnjih Bogu - O glagoljici, bosančici i starohrvatskom jeziku*, Godišnjak ogranka Matice hrvatske, Vinkovci, 1995., str. 148-149.

Godine 1819. spominje se i don Matiša Sladojević, župnik glagoljaš u Rajevom Selu, koji je svakodnevno na starohrvatskom jeziku službu Božju glagoljao.²⁶

Spomenula bih i Osječanina, a vinkovačkog župnika s kraja 19. i poč. 20. st. Jakoba Stojanovića, velikog borca za glagoljicu, koji je poznat po svojim oštrim napisima iz 1903. godine u Obzoru pitajući se "Otkud nehajstvo prema glagoljici u našem narodu?"²⁷

Ilija Okrugić Sriemac (1827.-1890.), svećenik, pisac, pjesnik i kompozitor, ljubimac biskupa Strossmayera i nosilac njegovih ideja, također je glagoljao.²⁸

Neophodno je spomenuti i biskupa Strossmayera, koji se vjerujući u istinitost morovičke legende smatrao Metodovim nasljednikom na Srijemskoj stolici, pa se u skladu s tim uvjerenjem razvija i velika njegova ljubav i briga za glagoljicu. On je čak 1882. godine okružnicom najavio obnovu glagoljskog bogoslužja na području Đakovačke biskupije, za što je dobio i odobrenje pape Leona XIII., a što je zapriječio car Franjo Josip I. zaprijetivši da će priznati talijansku okupaciju Rima. Zbog toga do uvođenja starohrvatskog bogoslužja u Slavoniji nije nikada došlo, iako je među Strossmayerovim prijateljima bilo onih koji su na svoju ruku, uz prešutnu dozvolu ordinarija, barem prigodice glagoljali.²⁹

I u našem stoljeću bilježimo u Komletincima glagoljaša Ferdu Gerstnera, čiji se Vajsov glagoljski misal u latiničkoj transkripciji i danas čuva u Arhivu župe Komletinci.³⁰

Popis, dakako, nije završen, stoga nisam sigurna mogu li ponuditi konkretan zaključak, jer tema sama po sebi - tek je započeta. Ovih nekoliko navedenih činjenica čine mi se trenutačno posve dostatnima kako bi se ukazalo na ozbiljnost problematike i dale smjernice za buduća istraživanja.

²⁶ Isto, str. 150.

²⁷ J. Stojanović, Za sveto pravo naše - za glagoljicu majku našu, Vinkovci 1904., str. 97.

²⁸ Milko Cepelić, Glasnik biskupije br. 11, 1897.

²⁹ I. Martinović, Slava va višnjih Bogu - O glagoljici, bosančici i starohrvatskom jeziku, Godišnjak ogranka Matice hrvatske, Vinkovci, 1995., str. 152-153.

³⁰ Isto, str. 158.

LITERATURA

1. BRÜSZTLE, J. Recensio universi cleri Quinqueecclesiensis, Quinqueecclesiis 1879., tom III.2.
2. CEPELIĆ, Milko, Glasnik biskupije br. 11, 1897.
3. GAŠIĆ, Emerik, Povijest župe i mjesta Komletinci, Glasnik, Đakovo, 1934., br. 6.
4. HERCIGONJA, E. Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja, MH, Zagreb, 1994.
5. HORVAT, J. Kultura Hrvata kroz 1000 godina, Zagreb, 1939.
6. Izvještaj o konzervatorsko-restauratorskim radovima koji su izvedeni na nutarnjim zidovima crkve sv. Demetrija u Brodskom Drenovcu u tijeku 1992., Zagreb, ožujak, 1993.
7. JELIĆ, dr. Lucas, Fontes historici liturgiae glagolito-romanae, Veglae MCMVI.
8. MARTINOVIĆ, I. O glagoljici, bosančici i starohrvatskom jeziku, Godišnjak ogranka Matice hrvatske br. 13, Vinkovci, 1995.
9. PUTANEC, dr. Valentin, Prva pojava natpisne glagoljice iz 11-12. stoljeća na području sjeverne Hrvatske, Vjesnik Muzeja Požeške kotline, br. 1, 1977.
10. STOJANOVIĆ, J. Za sveto pravo naše - za glagoljicu majku našu, Vinkovci, 1904., str. 97.
11. UZELAC, Z. Senzacija iz Drenovca, Vjesnik, 23. 9. 1989., str. 12-13.
12. UZELAC, Z. Novo otkriće Rudine, Putujući Slavonijom - časopis za popularizaciju Slavonije, br. 16/17, siječanj/svibanj 1997.
13. ŽUBRINIĆ, D. Hrvatska glagoljica, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1996.

INTRODUCTION TO THE PROBLEM OF GLAGOLITIC PERIOD IN SLAVONIA

The aim of the paper is to give guidelines for the description of the so far untouched area of the Croatian literary and linguistic history, which started with the Glagolitic in the area between the Sava and Drava rivers. Moreover, it would cover the sources that can be used as the first track for research.

The existence of the Glagolitic script in stone (the church of St. Dimitrije in Brodski Drenovac) and on the medieval bricks (Benedictine Abbey Rudine) is also noted.

Furthermore, a partial list of Glagolitic priests from the area of the Đakovo diocese is provided, what supports the thesis on saying masses from a Glagolitic missals in that area.